

Володимир Вікторович ЛАГОДІЄНКО

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі, Одеська національна академія харчових технологій

ORCID ID: 0000-0001-9768-5488

E-mail: volodymyr@wiktoriya.com

Олександр Олександрович БОГДАНОВ

аспірант кафедри маркетингу, підприємництва і торгівлі,
Одеська національна академія харчових технологій

**СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ М'ЯСО-МОЛОЧНОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ**

Лагодієнко, В. В. Стан та перспективи розвитку підприємств м'ясо-молочної промисловості України [Текст] / Володимир Вікторович Лагодієнко, Олександр Олександрович Богданов // Український журнал прикладної економіки. – 2019. – Том 4. – № 4. – С. 294–305. – ISSN 2415-8453.

Анотація

В статті аналізується сучасний стан виробництва продукції підприємств м'ясо-молочної промисловості України. Відмічається зростання пропозиції свинини й м'яса птахів. Робиться припущення, що причиною триваючого скорочення виробництва яловичини є найбільші відносні витрати виробництва. Вказується на скорочення виробництва ковбасних виробів і подібних продуктів з м'яса. Стверджується, що головною причиною цього є підвищення гастрономічної культури населення – все більша кількість домогосподарств обмежує або повністю відмовляється від споживання готових м'ясопродуктів, які виготовлені із додаванням консервантів, барвників, стабілізаторів кольору, підсилювачів смаку, соєвого білку тощо, а тому є потенційно небезпечними для здоров'я. Встановлено, що наростаючий дефіцит молокосировини зумовив скорочення пропозиції традиційних молочних продуктів і збільшення пропозиції молоковмісних продуктів. Головною причиною недостатніх обсягів виробництва молокосировини називаються низькі закупівельні ціни на нього. Обґрунтовується доцільність стимулювання продовольчого попиту за допомогою спеціальних програм продовольчої допомоги малозабезпеченим.

Ключові слова: м'ясо-молочна промисловість, яловичина й телятина, свинина, м'ясо птахів, ковбасні вироби та подібні продукти з м'яса, гастрономічна культура, молокосировина, дефіцит, молочні продукти, молоковмісні продукти, ДСТУ, закупівельні ціни, продовольча допомога.

Volodymyr LAGODIENKO

Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Marketing, Entrepreneurship and Trade of the Odessa National Academy of Food Technologies

Olexander BOGDANOV

Postgraduate student of the Department of Marketing, Entrepreneurship and Trade of the Odessa National Academy of Food Technologies

STATE AND PROSPECTS OF DAIRY-AND-MEAT INDUSTRY OF UKRAINE

Abstract

Consumption of dairy and meat products rich in valuable and essential nutrients holds a special place in the diet of the population of all ages. Along with sufficient and balanced consumption of meat and dairy products the issue of their security and quality is no less important. There is a trend of reducing the production volumes of beef and veal, caused by the decrease in demand for this type of meat, which is more expensive than pork and poultry. Industrial enterprises, producing finished meat products on the basis of cattle meat, should choose one of two strategies of resource provision: creation of the own raw material zone due to the local producers and transport links or formation of long-term import contracts. The production of pork and poultry is growing.

Production of sausages and similar products from meat is reducing, which is caused by the fact that a part of households refuses to consume finished meat products with added preservation agents, coloring agents, color stabilizers, flavor intensifiers, soy, protein, etc. Taking this into account, national producers of finished meat products should review the approaches to security and quality of their produce. Otherwise, their main threats will be a further reduction of supply and loss of a market niche.

An acute problem of the national dairy processing industry is the growing deficit of milk raw material. The main reason for insufficient production volumes of milk by agricultural producers is a low purchasing price offered them by national dairy processing enterprises. Therefore, it is necessary to stimulate domestic demand for the finished dairy products in order to revitalize investment activity of milk processing enterprises and to increase purchasing prices of milk raw products, in the first place, at the cost of special social care programs for low-income people.

Key words: *dairy-and-meat industry, beef and veal, pork, poultry meat, sausages and similar products from meat, gastronomic culture, milk raw materials, deficit, dairy products, milk products, SCSU, purchase prices, food aid.*

JEL classification: O13; Q13

Вступ

Розвиток підприємств харчової промисловості має важливе соціально-економічне значення. Адаже досягнення європейських стандартів життя громадян країни передбачає стабільне забезпечення потреб населення у повному й збалансованому харчуванні. Особливе місце у раціоні усіх статево-вікових груп населення займає споживання м'ясних і молочних продуктів, які є джерелом цінних і незамінних поживних речовин. Поряд із достатністю й збалансованістю споживання м'ясо-молочних продуктів, не менш важливим питанням є рівень їх безпечності та якості.

Наразі вітчизняні підприємства м'ясо-молочної промисловості переживають важкі часи. Скорочення виробництва м'ясної і молочної сировини та її низька якість, недостатній рівень купівельної спроможності домогосподарств, обмежений доступ до банківських кредитів і спад інвестиційної активності – ось далеко неповний перелік проблем, які гальмують їх повноцінний розвиток.

Зважаючи на непересічну важливість повноцінного функціонування продовольчого ринку, проблеми розвитку харчової промисловості в цілому і її м'ясо-молочного сектору зокрема, споживання продуктів харчування тваринного походження, вплив виробництва тваринницької продукції на довкілля і т.д. перебувають у зоні підвищеного інтересу з боку експертного середовища. Серед останніх досліджень і публікацій закордонних дослідників даної тематики, звертають на себе увагу праці Lowe M. і Gereffi G. [1], Muehlhoff E., Bennett A. і McMahon D. [2], Stoll-Kleemann S. [3], Mohsin Kh. [4], Doherty M., Gooderham Ch., Colby L. і Baker S. [5], Tirado R., Thompson K.F., Miller K.A. і Johnston P. [6]. Серед вітчизняних дослідників – це праці Орла В.М. [7], Мудрака Р. П. [8, 36], Гавази Є. В. [9], Россохи В. В. і Петриченко О. А. [10, 11], Козака О. А. [12], Терещук М. [13], Микитюк В.М. і Чугаєвської С. В. [14], Ларіної Я. С. [15] та ін. Однак, не зважаючи на суттєве наукове опрацювання досліджуваної тематики, проблема відновлення й розвитку м'ясо-молочної промисловості України – досі актуальна. На це вказує скорочення обсягів виробництва відповідної сировини, низька якість готової продукції, проблеми ціноутворення і т.д. Що вимагає подальших досліджень у даному напрямку.

Мета та завдання статті

Метою статті є аналіз виробничих показників підприємств м'ясо-молочної промисловості України, ідентифікація проблем, які гальмують їх відновлення та розвиток, обґрунтування перспектив відповідного сектору економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження

Впродовж останніх семи років у виробництві промислової м'ясо-молочної продукції відбулися помітні зміни (табл. 1). Передусім звертає на себе увагу продовження тенденції скорочення обсягів виробництва яловичини й телятини. Це пов'язано із скороченням попиту на даний вид м'яса, дорожчий порівняно із свининою й м'ясом птахів.

Таблиця 1. Виробництво окремих видів промислової продукції за 2011–2017 роки, тис. тонн*

Найменування продукції за Номенклатурою продукції промисловості (НПП)	Рік							2017 р. до 2011 р., %
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Яловичина і телятина (свіжа чи охолоджена, заморожена)	80,1	76,7	87,5	72,2	70,7	74,3	75,3	94,0
Свинина (свіжа чи охолоджена, заморожена)	205,3	193,9	222,3	239	247,4	245,4	232,6	113,3
Кури, курчата (свіжі чи охолоджені, заморожені)	709,9	712,7	849,7	737,9	833	888	850,8	119,8
Вироби ковбасні й подібні продукти з м'яса, субпродуктів чи крові тварин і подібні вироби та харчові продукти на їхній основі (крім виробів ковбасних з печінки й страв готових)	286	288	287	260	229	233	247	86,4
Молоко й вершки незгущені та без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин жирністю не більше 1%, у первинних пакуваннях об'ємом нетто більше 2 л	308	348	364	514	461	467	464	150,6
Молоко й вершки незгущені та без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин жирністю більше 1%, але не більше 6%, у первинних пакуваннях об'ємом нетто не більше 2 л	535	506	543	512	472	463	478	89,3
Молоко й вершки незгущені та без додання цукру чи інших підсолоджувальних речовин жирністю більше 21%, у первинних пакуваннях об'ємом більше 2 л	23,2	26,6	41,1	58,2	51,3	53,2	47,9	206,5

Продовження табл. 1

Найменування продукції за Номенклатурою продукції промисловості (НПП)	Рік							2017 р. до 2011 р., %
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Молоко сухе знежирене (молоко й вершки у твердій формі, жирністю не більше 1,5%), у первинних пакуваннях об'ємом більше 2,5 кг	38,2	45,1	37,1	52,4	51,2	48,5	47,6	124,6
Масло вершкове жирністю не більше 85%	76,2	88,1	93,9	113	101	102	108	141,7
Сир свіжий неферментований (недозрілий і невитриманий; включаючи сир із молочної сироватки й кисломолочний сир)	76,5	79,0	83,7	74,7	67,8	70,2	68,1	89,0
Сир тертий, порошок, голубий і інший неплавлений (крім свіжого сиру, сиру із молочної сироватки й кисломолочного сиру)	161	147	141	105	96,6	86,5	94,3	58,6
Сир плавлений (крім тертого або порошкового)	17,1	21,5	24,1	25,4	27,0	26,2	27,1	158,5
Молоко й вершки згущені підсоложені	58,3	66,0	58,5	53,9	51,6	44,4	42,8	73,4
Молоко і вершки коагульовані, йогурт, кефір, сметана й інші ферментовані продукти	359	364	378	337	297	293	272	75,8
Йогурт рідкий і сквашене молоко ароматизовані (молоко й вершки коагульовані, йогурт, кефір, сметана та інші ферментовані продукти, ароматизовані або з доданням фруктів, горіхів або какао)	81,2	88,7	110	106	106	112	116	142,9
Морозиво й лід харчовий інший (включаючи шербет, льодяники; крім сумішей і основ для приготування морозива)	161	182	173	146	136	149	152	94,4

**побудовано за даними [16]*

Виробництво яловичини та телятини в Україні до певної міри корелює із тенденціями, що відбуваються на світовому ринку м'яса (табл. 2). Як бачимо, впродовж останніх десяти років світове виробництво яловичини і телятини демонструє найнижчий темп приросту порівняно з іншими видами м'яса. При чому даний приріст відбувається за рахунок країн із значними територіями та відносно низькою щільністю населення – Бразилія, Аргентина, США.

Таблиця 2. Світове виробництво основних видів м'яса, тис. т*

Рік	Яловичина і телятина	Свинина	М'ясо птахів
2008	58352	97897	78144
2009	57167	100533	78635
2010	57285	102933	83084
2011	58185	103581	81313
2012	58537	106868	83534
2013	60535	108850	84407
2014	60815	110652	87851
2015	59179	112008	91352
2016	59659	111394	92252
2017	60651	112114	93622
2018	62193	113081	95500
Середньорічний темп приросту (скорочення), ± %	+0,64	+1,45	+2,03

**розраховано автором за даними [17-19]*

Натомість у країнах із дефіцитом незаселених і незабудованих територій та низькою часткою пасовищ у структурі сільськогосподарських угідь обсяги виробництва яловичини й телятини є майже незмінними. Тому в Україні слід очікувати подальшого скорочення виробництва яловичини та телятини, й заповнення вивільненої ніші більш скоростиглою та менш затратною продукцією – свининою і м'ясом птахів. Це означає, що

промислові підприємства, які здійснюють випуск готових м'ясопродуктів на основі м'яса ВРХ, повинні вибрати одну із двох стратегій ресурсного забезпечення – формування власної сировинної зони за рахунок місцевих виробників на основні розв'язку транспортної задачі або формування довгострокових імпортних контрактів.

Важливою тенденцією є також скорочення виробництва ковбасних виробів і подібних продуктів з м'яса. На нашу думку - це важливий сигнал з боку споживачів, який мають розпізнати ті виробники, які пов'язують свою ринкову стратегію саме з даною нішею. Скорочення попиту на ковбасні вироби й подібні продукти з м'яса не можна пояснити лише низькою купівельною спроможністю населення. Адже значна кількість готових м'ясопродуктів по ціні є доступнішою за м'ясо первинної обробки, попит на яке, на відміну від першого, зростає (табл. 1). Причина значно складніша. І великою мірою пов'язана хоч із повільним, але стійким зростанням гастрономічної культури українських споживачів. Увага громадських організацій, медиків, журналістів і громадян із активною життєвою позицією до проблем безпечності і якості продуктів харчування змусила пересічного українського споживача почати звертати увагу на те, що і скільки він їсть. Усе більша кількість домогосподарств обмежує або повністю відмовляється від споживання готових м'ясопродуктів, які виготовлені із додаванням консервантів, барвників, стабілізаторів кольору, підсилювачів смаку, соєвого білку тощо. Проблема збуту таких продуктів загострилася іще більше після того, як Всесвітня організація охорони здоров'я включила оброблене м'ясо до списку канцерогенів [20]. Зважаючи на такі обставини, вітчизняні виробники готових м'ясопродуктів мають кардинально переглянути підходи до безпекових і якісних характеристик своєї продукції. В іншому випадку їм загрожує подальше скорочення пропозиції і втрата ринкової ніші.

У промисловому секторі виробництва готових молочних продуктів сформувалася суперечлива ситуація – скорочується виробництво пастеризованого молока, традиційних кисломолочних продуктів (кефір, сметана, йогурт). Наприклад, в аналізованому періоді виробництво продукції під назвою «молоко й вершки коагульовані, йогурт, кефір, сметана та інші ферментовані продукти» скоротилося на 24,2%. Натомість виробництво продукції з дуже схожою назвою «йогурт рідкий і сквашене молоко ароматизовані (молоко й вершки коагульовані, йогурт, кефір, сметана та інші ферментовані продукти, ароматизовані або з додаванням фруктів, горіхів або какао)» зросло на 42,9%.

На нашу думку, такі суперечливі тенденції пов'язані із браком сировини та намаганням виробників обійти дану проблему. Відповідно до чинної нормативної бази такі продукти як пастеризоване молоко [21], вершки [22], кефір [23], сметана [24] й інші традиційні молочні продукти мають виготовлятися виключно із молочної сировини. При цьому, відповідно до Закону про маркування харчових продуктів [25], якщо назва продукту конкретного виробника співпадає із його назвою згідно з діючим ДСТУ - «кефір», «сметана», «ряжанка», «пастеризоване молоко», «вершкове масло» і т.д., то виробник не має права змінювати спосіб його виготовлення, вносити до його складу не передбачені ДСТУ інгредієнти, замінювати природні складові молока (молочний жир, молочний білок і т.д.) на домішки немолочного походження, наприклад рослинні жири. Натомість ці обмеження не поширюються на молоковісні продукти, що виготовляються за власною рецептурою виробників. Таким продуктам присвоюються оригінальні назви – відмінні від назв традиційних молочних продуктів, прописаних у ДСТУ. У такий спосіб з'являється «фермерське масло», «полуничний кефір», «шоколадний йогурт» і т.д. Проте, саме головне, що при виготовленні даних продуктів виробник має право використовувати інгредієнти немолочного походження, наприклад пальмовий жир. Наші припущення щодо маніпулювання із назвами молочних продуктів, чи швидше молоковісних продуктів, підтверджуються порівнянням динаміки

надходження сирого молока на підприємства, що займалися його переробкою та імпорту пальмової й кокосової олії (рис. 1).

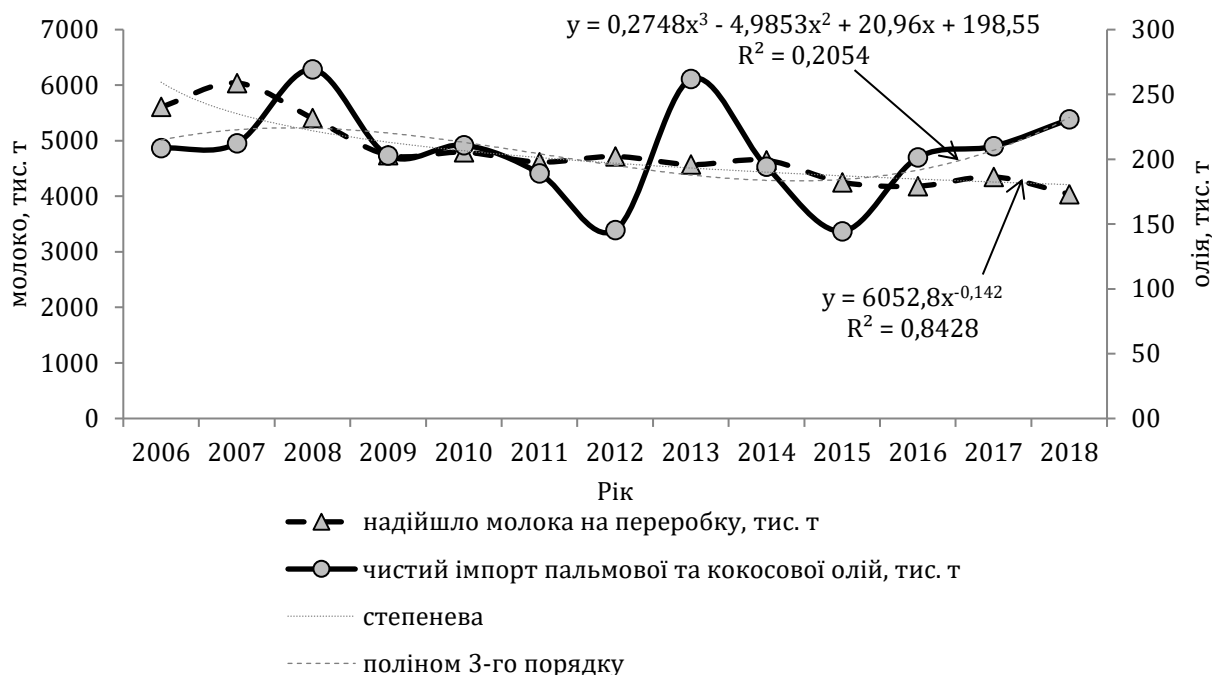

Рис. 1. Надійшло молока на підприємства, які займалися його переробкою, тис. тонн*; **чистий імпорт пальмової та кокосової олії, тис. тонн****

*для 2018р. – прогноз; **побудовано за даними [26-29]

Як бачимо, поряд із стійким трендом скорочення обсягів надходження молока на переробку має місце хоч і нестійка, проте достатньо очевидна тенденція до збільшення обсягів чистого імпорту пальмової і кокосової олії. Останні використовують в якості заміників молочних жирів.

Якщо підприємства м'ясопереробної галузі частину потреби у сировині можуть покривати за рахунок імпорту, то молокопереробні підприємства можуть розраховувати лише на внутрішні можливості.

Скорочення обсягів виробництва молока набуло загрозливої динаміки – якщо в період 2001-2010рр. середньорічний темп скорочення становив -1,17%, то в 2011-2017рр. він уже становив -1,28% (рис. 2). При збереженні тенденції обсяги виробництва молока через 10 років скоротяться до 9024,4 тис. т.

На нашу думку, найбільш актуальною проблемою вітчизняної молокопереробної галузі є наростаючий дефіцит молочної сировини. Адже для захисту внутрішньої ринкової ніші від іноземних конкурентів і продовження виходу на ринки високорозвинутих країн, вітчизняні молокопереробні заводи мають забезпечити виробництво високоякісної молочної продукції. А для цього необхідно налагодити надходження достатньої кількості якісної молочної сировини.

Головною причиною недостатніх обсягів виробництва молока, в першу чергу сільськогосподарськими підприємствами, є низькі закупівельні ціни на нього, які пропонують їм вітчизняні молокопереробні підприємствами.

Порівняльний аналіз показує, що в Україні – найнижчі у Європі закупівельні ціни на продукцію молочного скотарства (рис. 3).

Об'єктивною причиною небажання молокопереробних підприємств стимулювати пропозицію молочної сировини підвищенням закупівельних цін є низька ємність внутрішнього ринку молочної продукції (рис. 4).

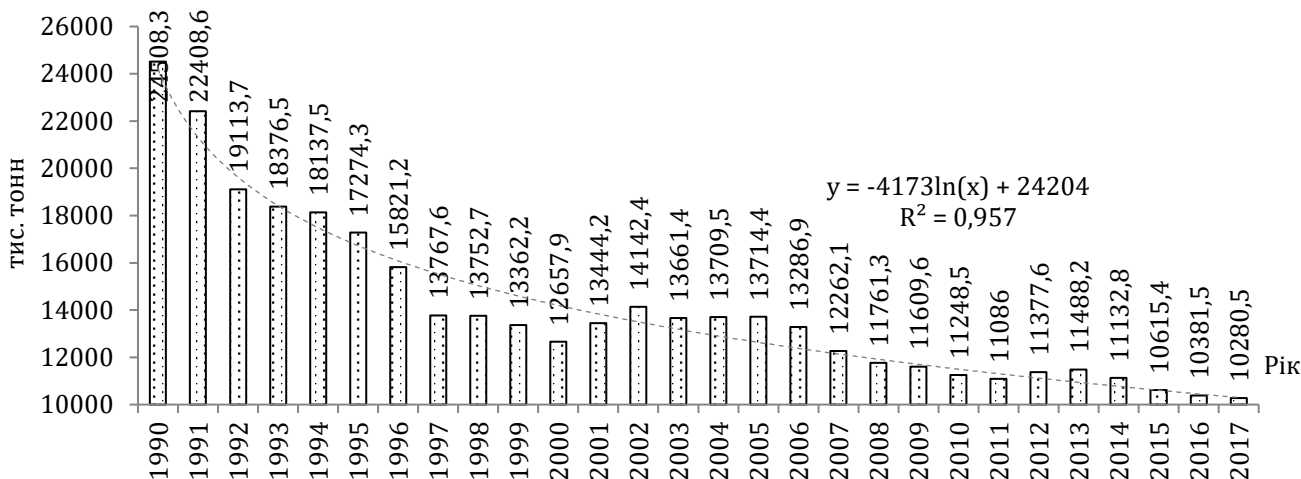

Рис. 2. Виробництво молока усіма категоріями господарств України, тис. тонн*
*побудовано автором за даними [28]

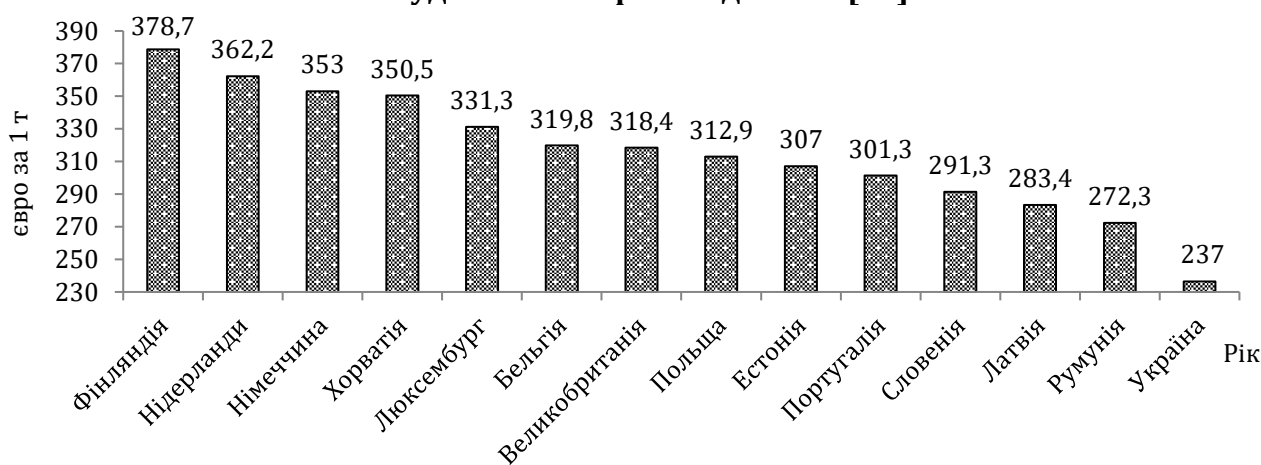

Рис. 3. Закупівельні ціни на молоко в 2018 р., євро за 1 т*

*побудовано за даними [30-32]

Рис. 4. Фонд споживання молока та молочних продуктів, тис. тонн; споживання молока та молочних продуктів, на 1 особу за рік; кг*

*побудовано за даними [26-28]

Впродовж останніх п'ятнадцяти років в Україні скорочується споживання молока й молочних продуктів. Так, фонд споживання зменшився на 20,8% або 2229 тис. тонн, а подушкове споживання скоротилося на 11,5%. Зменшення попиту демонструє стійку тенденцію. За таких умов молокозаводи, які працюють на внутрішній ринок, здебільшого не планують інвестувати у формування власних сировинних зон,удовольняючись тією продукцією, яку вони можуть отримати по факту. Дана проблема виходить за рамки внутрішніх чинників розвитку молокопродуктового підкомплексу й входить до переліку ключових макроекономічних проблем – дефіцит сукупного попиту у частині споживчих видатків домогосподарств. Дефіцит попиту на вітчизняному ринку молока й молочних продуктів можна визначити як різницю потенційної і фактичної ємності відповідного ринку. Фактична ємність: 8496 тис. тонн.

Потенційна ємність: 42216800 осіб (чисельність постійного населення України [33]) 300 кг на 1 особу за рік (норма споживання молока та молочних продуктів [34]) = 12665 тис. тонн.

Дефіцит попиту: 8496 (тис. т) – 12665 (тис. т) = -4169,04 (тис. т). Виходячи із середніх цін на молоко й молочні продукти [35], у вартісному вираженні дефіцит становить щонайменше 93,3 млрд. грн. (по ціні пастеризованого молока). Отже, населенню України бракує не менше ніж 93,3 млрд грн для того, щоб його споживання молока та молочних продуктів відповідало медично-обґрунтованій нормі.

Частину цього дефіциту можна і потрібно покрити за рахунок спеціальних програми соціальної допомоги малозабезпеченим [36]: програми продовольчих талонів; програми «безкоштовне та/або за зниженою ціною молоко для дошкільнят і школярів»; програми «молочні кухні для немовлят» тощо.

Такі програми мають не тільки високий соціальний ефект – допомога малозабезпеченим, але й економічний – підвищення попиту на молочну продукцію. Що врешті створить сприятливі умови для активізації інвестиційної діяльності молокопереробних підприємств – підвищення закупівельних цін на молокосировину та формування повноцінних сировинних зон.

Висновки та перспективи подальших розвідок

В Україні має місце тенденція скорочення обсягів виробництва яловичини й телятини, що пов'язано із скороченням попиту на даний вид м'яса, дорожчий порівняно із свининою та м'ясом птахів. Промислові підприємства, які здійснюють випуск готових м'ясопродуктів на основі м'яса ВРХ, повинні вибрати одну із двох стратегій ресурсного забезпечення – формування власної сировинної зони за рахунок місцевих виробників на основні розв'язку транспортної задачі або формування довгострокових імпорتنих контрактів. Виробництво свинини та м'яса птахів збільшується.

Виробництво ковбасних виробів і подібних продуктів із м'яса скорочується, що пов'язано із повною або частковою відмовою частини домогосподарств від споживання готових м'ясопродуктів, які виготовлені із додаванням консервантів, барвників, стабілізаторів кольору, підсилювачів смаку, соєвого білку тощо. Зважаючи на це, вітчизняні виробники готових м'ясопродуктів мають кардинально переглянути підходи до безпекових і якісних характеристик своєї продукції. В іншому випадку їм загрожує подальше скорочення пропозиції і втрата ринкової ніші.

Найбільш актуальною проблемою вітчизняної молокопереробної галузі є наростаючий дефіцит молочної сировини. Головною причиною недостатніх обсягів виробництва молока, в першу чергу сільськогосподарськими підприємствами, є низькі закупівельні ціни на нього, які пропонують їм вітчизняні молокопереробні підприємствами.

Для активізації інвестиційної діяльності молокопереробних підприємств і підвищення ними закупівельних цін на молочну сировину необхідно стимулювати

внутрішній попит на готову молочну продукцію, в першу чергу, за рахунок спеціальних програм соціальної допомоги малозабезпеченим.

Список літератури

1. Lowe M. & Gereffi G. A Value Chain Analysis of the U.S. Beef and Dairy Industries Report Prepared for Environmental Defense Fund. Technical Report. Duke University: Center on Globalization, Governance & Competitiveness, 2009. 55 p.
2. Muehlhoff E., Bennett A. & McMahon D. Milk and dairy products in human nutrition. Rome: Food and agriculture organization of the united nations, 2013. 404 p.
3. Stoll-Kleemann S. The Sustainability Challenges of Our Meat and Dairy Diets. *Environment Science and Policy for Sustainable Development*. 2015. vol. 57(3). P. 34-48.
4. Mohsin Kh. Impact of Beef Ban on Economy and Meat Processing Industry of India: A Complete Value Chain Analysis. *Management Studies and Economic Systems*. 2016. vol. 2(4). P. 325-334. DOI: 10.12816/0035639
5. Doherty M., Gooderham Ch., Colby L. & Baker S. Meat and dairy – Our prospects in the global marketplace. Market Intelligence. Warwickshire: Agriculture and Horticulture Development Board, 2017. 50 p.
6. Tirado R., Thompson K.F., Miller K.A. & Johnston P. Less is more: Reducing meat and dairy for a healthier life and planet. Scientific background on the Greenpeace vision of the meat and dairy system towards 2050. *Greenpeace Research Laboratories Technical Report*. 2018. 23 p. URL: <https://lessismore.greenpeace.org/wp-content/uploads/2018/02/0555cc04-greenpeace-livestock-vision-for-2050-english.pdf>
7. Лагодієнко В.В., Орел В.М. Розвиток інноваційної діяльності підприємств м'ясопереробної галузі. Культура народів Причорномор'я. № 273. 2014. С. 223-231.
8. Mudrak R., Nyzhnyk I., Lagodiienko V., Lagodiienko N. (2019). Impact of seasonal production on the dynamics of prices for meat and dairy products in Ukraine. *TEM Journal*. Vol. 8, No. 4, pp. 1159–1168.
9. Гаваза Є. В. Світовий ринок молока і молокопродуктів: тенденції та перспективи для України. *Економіка АПК*. 2015. №7. С. 106-113.
10. Петриченко О. А. Розвиток сировинної бази молокопродуктового підкомплексу АПК України. *Економіка АПК*. 2018. №3. С. 31-37.
11. Россоха В. В., Петриченко О. А. Розвиток ринку молока та молокопродукції в Україні. *Економіка АПК*. 2018. №8. С. 43-54.
12. Козак О. А. Розвиток молочної галузі в контексті забезпечення продовольчої безпеки України. *Економіка АПК*. 2018. №2. С. 14-22.
13. Терещук М. Порівняльна оцінка польської молочної промисловості з країнами Європейського Союзу. *Економіка АПК*. 2018. №3. С. 97-103.
14. Микитюк В.М., Чугаєвська С.В. Адаптація підприємств молокопродуктового підкомплексу України до міжнародних стандартів якості та безпечності харчової продукції: нормативно-правові та статистичні аспекти. *Економіка АПК*. 2018. №8. С. 68-76.
15. Ларіна Я. С., Луцій К. М. Моделювання обсягів споживання м'ясопродуктів як основа формування стратегій та комплексів маркетингу м'ясопереробних підприємств. *Економіка АПК*. 2018. №8. С. 82-91.
16. Виробництво окремих видів промислової продукції за 2011–2017 роки. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/pr/prm_ric/xls/vov20XX_u.xls
17. Livestock and Poultry: World Markets and Trade. United States Department of Agriculture: Foreign Agricultural Service. 2012. URL: <https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/73666448x/5t34sk030/6108vb70f/livestock-poultry-ma-10-18-2012.pdf>

18. Livestock and Poultry: World Markets and Trade. United States Department of Agriculture: Foreign Agricultural Service. 2016. URL: <https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/73666448x/0r967405p/9s1616627/livestock-poultry-ma-10-12-2016.pdf>
19. Livestock and Poultry: World Markets and Trade. United States Department of Agriculture: Foreign Agricultural Service. 2019. URL: https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/73666448x/ws859p59c/4x51hs663/livestock_poultry.pdf
20. Червоне м'ясо, ковбаса, сосиски: користь чи шкода? Пояснює біолог. *Українська правда*. 2018. URL: <https://life.pravda.com.ua/health/2018/12/4/234449/>
21. ДСТУ 2661:2010. Молоко коров'яче питне. Київ: Держспоживстандарт України, 2011. URL: http://ukrapk.com/gosts/milk/dsty_26612010_moloko_korovyache_pitne.html
22. ДСТУ 8131:2015 Вершки-сировина. Київ: Держспоживстандарт України, 2015. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=81227
23. ДСТУ 4417:2005. Кефір. Київ: Держспоживстандарт України, 2006. URL: http://ukrapk.com/gosts/milk/dsty_44172005_kefir.html
24. ДСТУ 4418:2005. Сметана. Київ: Держспоживстандарт України, 2006. URL: http://ukrapk.com/gosts/milk/dsty_44182005_smetana.html
25. Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів: Закон України №2639-VIII від 06.12.2018. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2019. № 7. 41.
26. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2008 рік. К.: Державний комітет статистики України, 2009. 361 с.
27. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2012 рік. К.: Державна служба статистики України, 2013. 392 с.
28. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2017 рік. К.: Державна служба статистики України, 2018. 245 с.
29. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/e_iovt/arh_iovt2019.htm
30. Середні ціни реалізованої продукції сільського господарства сільськогосподарськими підприємствами. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/scr_sp_u.html
31. Selling prices of raw cow's milk. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tag00070&language=en>
32. Офіційний курс валют. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/curmetal/currency/search?formType=searchFormDate&time_step=daily&date
33. Населення (1990-2018). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html
34. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 11 жовтня 2016 р. № 780. Офіційний вісник України, 2016. № 89. 22.
35. Середні споживчі ціни на товари (послуги) у 2018 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ct/sctp/sctp_2018_u.xlsx
36. Мудрак Р.П., Лагодієнко В.В., Лагодієнко Н.В. Вплив сукупних витрат на обсяги національного виробництва. *Економічний часопис-XXI*. 2018. №172(7-8). С. 44-50.

References

1. Lowe M. & Gereffi G. (2009). A Value Chain Analysis of the U.S. Beef and Dairy Industries Report Prepared for Environmental Defense Fund. Technical Report. Duke University:

-
- Center on Globalization, Governance & Competitiveness.
2. Muehlhoff E., Bennett A. & McMahon D. (2013). Milk and dairy products in human nutrition. Rome: Food and agriculture organization of the united nations.
 3. Stoll-Kleemann S. (2015). The Sustainability Challenges of Our Meat and Dairy Diets. *Environment Science and Policy for Sustainable Development*. vol. 57(3). P. 34-48. DOI: 10.1080/00139157.2015.1025644
 4. Mohsin Kh. (2016). Impact of Beef Ban on Economy and Meat Processing Industry of India: A Complete Value Chain Analysis. *Management Studies and Economic Systems*. Vol. 2(4). P. 325-334. DOI: 10.12816/0035639
 5. Doherty M., Gooderham Ch., Colby L. & Baker S. (2017). Meat and dairy – Our prospects in the global marketplace. Market Intelligence. Warwickshire: Agriculture and Horticulture Development Board.
 6. Tirado R., Thompson K.F., Miller K.A. & Johnston P. Less is more: Reducing meat and dairy for a healthier life and planet. Scientific background on the Greenpeace vision of the meat and dairy system towards 2050. *Greenpeace Research Laboratories Technical Report*, 2018. 23 p. Available at: <https://lessismore.greenpeace.org/wp-content/uploads/2018/02/0555cc04-greenpeace-livestock-vision-for-2050-english.pdf>
 7. Lahodiienko, V. V., Orel, V. M. (2014). «Development of innovative activity of meat processing enterprises». *Kul'tura narodov Prychernomor'ia*. № 273. pp. 223-231.
 8. Mudrak R., Nyzhnyk I., Lagodiienko V., Lagodiienko N. (2019). Impact of seasonal production on the dynamics of prices for meat and dairy products in Ukraine. *TEM Journal*. Vol.8, No .4, pp. 1159–1168.
 9. Havaza, Ye. V. (2015). «The World Milk and Milk Market: Trends and Prospects for Ukraine». *Ekonomika APK*. №7, pp. 106-113.
 10. Petrychenko, O. A. (2018). «Development of raw material base of dairy subcomplex of AIC of Ukraine». *Ekonomika APK*. №3, pp. 31-37.
 11. Rossokha, V. V., Petrychenko, O. A. (2018). «Development of the market of milk and milk products in Ukraine». *Ekonomika APK*. №8, pp. 43-54.
 12. Kozak, O. A. (2018). «Development of dairy industry in the context of ensuring food security of Ukraine». *Ekonomika APK*. №2, pp. 14-22.
 13. Tereschuk, M. (2018). «Comparative assessment of the Polish dairy industry with the countries of the European Union». *Ekonomika APK*. №3, pp. 97-103.
 14. Mykytiuk, V.M., Chuhaievs'ka, S.V. (2018). «Adaptation of Ukrainian dairy subcomplex enterprises to international standards of food quality and safety: regulatory and statistical aspects». *Ekonomika APK*. №8, pp. 68-76.
 15. Larina, Ya. S., Lutsij, K. M. (2018). «Modeling of meat consumption volumes as a basis for forming strategies and marketing complexes of meat processing enterprises». *Ekonomika APK*. №8, pp. 82-91.
 16. Production of certain types of industrial products for 2011–2017. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/pr/prm_ric/xls/vov20XX_u.xls
 17. Livestock and Poultry: World Markets and Trade. United States Department of Agriculture: Foreign Agricultural Service. 2012. Available at: <https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/73666448x/5t34sk030/6108vb70f/livestock-poultry-ma-10-18-2012.pdf>
 18. Livestock and Poultry: World Markets and Trade. United States Department of Agriculture: Foreign Agricultural Service. 2016. Available at: <https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/73666448x/0r967405p/9s1616627/livestock-poultry-ma-10-12-2016.pdf>

19. Livestock and Poultry: World Markets and Trade. United States Department of Agriculture: Foreign Agricultural Service. 2019. Available at: https://downloads.usda.library.cornell.edu/usda-esmis/files/73666448x/ws859p59c/4x51hs663/livestock_poultry.pdf
20. Chervone m'iaso, kovbasa, sosysky: koryst' chy shkoda? Poiasniuie bioloh. [Red meat, sausage, sausages: benefit or harm? The biologist explains]. Ukrains'ka pravda. 2018. Available at: <https://life.pravda.com.ua/health/2018/12/4/234449/>
21. DSTU 2661:2010. Moloko korov'iache pytne. [DSTU 2661: 2010. Drinking cow's milk]. (2011). Derzhspozhyvstandart Ukrainy. Kyiv. Available at: http://ukrapk.com/gosts/milk/dsty_26612010_moloko_korovyache_pytne.html
22. DSTU 8131:2015 Vershky-syrovyna. [DSTU 8131: 2015 Raw cream]. (2015). Derzhspozhyvstandart Ukrainy. Kyiv. Available at: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=81227
23. DSTU 4417:2005. Kefir. [DSTU 4417: 2005. Kefir]. (2006). Derzhspozhyvstandart Ukrainy. Kyiv. Available at: http://ukrapk.com/gosts/milk/dsty_44172005_kefir.html
24. DSTU 4418:2005. Smetana. [DSTU 4418: 2005. Sour cream]. (2006). Derzhspozhyvstandart Ukrainy. Kyiv. Available at: http://ukrapk.com/gosts/milk/dsty_44182005_smetana.html
25. Pro informatsiiu dlia spozhyvachiv schodo kharchovykh produktiv: Zakon Ukrainy. [On Consumer Information on Food: The Law of Ukraine]. (2019). №2639-VIII dated 06.12.2018. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR). № 7. 41.
26. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2008». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2008"]. (2009). Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy. K. Ukraine.
27. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2012». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2012"]. (2013). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. K. Ukraine
28. Statystychnyj zbirnyk «Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy 2017». [Statistical collection "Agriculture of Ukraine 2017"]. (2018). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. K. Ukraine
29. Foreign trade in certain goods by countries of the world. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/zd/e_iovt/arh_iovt2019.htm
30. Average prices of agricultural products sold by agricultural enterprises. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/scr_sp_u.html
31. Selling prices of raw cow's milk. Available at: <https://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tag00070&language=en>
32. The official exchange rate. Available at: https://bank.gov.ua/control/en/curmetal/currency/search?formType=searchFormDate&time_step=daily&date
33. Population (1990-2018). Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html
34. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia naboriv produktiv kharchuvannia, naboriv neprodovol'chykh tovariv ta naboriv posluh dlia osnovnykh sotsial'nykh i demohrafichnykh hrup naseleattia». [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of Food Sets, Sets of Non-Food Products and Sets of Services for the Major Social and Demographic Groups"]. Dated f October 11, 2016 r. № 780. Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, 2016. № 89. 22.
35. Average consumer prices for goods (services) in 2018. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ct/sctp/sctp_2018_u.xlsx
36. Mudrak, R.P., Lahodiienko, V.V., Lahodiienko, N.V. (2018). «Impact of aggregate costs on national production». *Economic Annals-XXI*. №172(7-8), pp. 44-50.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2019 р.